

ABDULLA AVLONIY IJODIDA TARBIYA MASALASI

Muzaffaraova Zarina Zafar qizi

Nizomiy nomidagi TDPU

Tillar fakulteti talabasi

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- Aprel 2023 yil

Ma'qullandi: 28-Aprel 2023 yil

Nashr qilindi: 06-May 2023 yil

KEY WORDS

ajdodlar merosi, Abdulla Avloniy, milliy qadriyatlar, ta'lim, tarbiya, odob-axloq, xulq, til, Vatan.

ABSTRACT

Ushbu maqolada ma'rifatparvar adibimiz Abdulla Avloniyning ijodida ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari haqida so'z yuritilgan.

Ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langan. Uning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda Abdulla Avloniy siymosi, faoliyati biz uchun qadrlidir.

Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, o'z asarlarida o'zbek xalqining eng yaxshi an'alarini, ta'lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalani aks ettirgan pedagog, olimdir. O'zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta pedagogikaga «Pedagogiya», ya'ni bola tarbiyasining fanidir», deb ta'rif berdi. Tabiiyki bunday ta'rif Avloniyning pedagogika fanini yaxshi bilganligidan dalolat beradi.

Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida «Turkiy guliston yoxud axloq» asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir. «Turkiy guliston yoxud axloq» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni «yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi» ilm - axloq haqida fikr yuritiladi. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to'rt bo'limga ajratadi: 1. «Tarbiyaning zamoni». 2. «Badan tarbiyasi». 3. «Fikr tarbiyasi». 4.«Axloq tarbiyasi» haqida hamda uning ahamiyati to'g'risida fikr yuritadi. «Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. «Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» deb uqtiradi, Avloniy. Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb hisoblaydi adib.

Uning fikricha, tarbiya bola dunyoga kelgan kundan boshlanadi va hayotining oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan - uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilishi lozimligini uqtiradi. Avloniyning fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo'lish

uchun badanni tarbiya qilish zarur. «Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir». Abdulla Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog'lom qilib o'stirishda ota-onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o'qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi.

Tarbiya ikki qismdan-oila va maktabda beriladigan tarbiyadan tashkil topadi. Oilada to'g'ri yo'naltirilgan tarbiya keyingi bosqich uchun poydevor vazifasini o'taydi, va aksincha, oilada tarbiyaga e'tibor qaratilmasa, bu vaziyat maktabda olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishini birmuncha orqaga tortadi. Abdulla Avloniy ota-onalar bilan farzand o'rtasidagi munosabatlarga yangicha izoh beradi. U bolaning nafsoniyatiga tegadigan, bolaning hissiyotiga shikast yetkazadigan, uni ruhan va ma'nan ezadigan jazoni qoralaydi. Bolani sevisish va unga ustalik bilan ta'sir ko'rsatish zarur, uni ishontirish vositasi bilan o'z burchini anglatish zarur, deb hisoblaydi. Farzand tarbiyasida bola yashab turgan shart-sharoit, muhit, atrofidagi kishilarning roli katta ekanligi ko'rsatiladi¹: *“Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? degan savol keladur. Bu savolga, “birinchi uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidur. Ikkinchi maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidur”, deb javob bersak, bir kishi deyurki, “qaysi onalarni aytursiz, bilimsiz boshi paqmoq, qo'li to'qmoq onalarmi? O'zlarida yo'q tarbiyani qaydan olib berurlar”, der. Mana bu so'z kishini yuragini ezar, bag'rini yondurar”.*

Ayni paytda, adib ta'lim bilan tarbiya bir butun jarayon ekanligini ta'kidlaydi: *“Dars ila tarbiya orasida bir oz farq bor bo'lsa ham ikkisi bir-biridan oyilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidur”. Beshikdan to mozorga borguncha ilm o'rgan“-demishlar. Bu hadisi sharifning ma'nosi bizlarga dalildur. Hukamolardan biri: “har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'lidur“-demish”.*

Abdulla Avloniy o'zining pedagogik nuqtayi nazarida tarbiyani uch turga ajratadi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi kabi. Bundan tashqari ularning bir-biri bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Adibning aytishicha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilmu ma'rifatga ega bo'lish uchun avvalo badanni tarbiya qilish zarur. *“Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir. Badan tarbiyasining fikr tarbiyasiga ham yordami bordur. Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila terisi kabidur”. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon xulqlardan saqlanmasa, choponni ustini qo'yib astarini yuvub ovora bo'lmoq kabidurki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur. Fikr tarbiyasi uchun mahkam va sog'lom bir vujud kerakdur. Shuning uchun ota-onalar bolalari kasal bo'lgan zamon beparvolik qilmay, tezlik ila tabib va do'xturga boqizmak kerak”.*

Bolalarda fikrlash qobiliyatini o'stirish, fikr tarbiyasini uyushtirish juda zarur va muqaddas bir burch hisoblanadi. Shu tufayli ham ulug' allomalarimiz fikriy tarbiyaga alohida e'tibor berganlar. Avloniy ham fozilona, hikmatlarga yo'g'rilgan tasdiqlarga suyanib, fikr tarbiyasi haqida quyidagilarni aytib o'tadi: *“Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinub kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'ladur. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muhtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'lidur”.*

¹ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.-Toshkent: “O'qituvchi”, 1992.-B.4.

Abdulla Avloniy aqlni *“insonlarning piri komili, murshidi yagonasi”* deb hisoblaydi. Uning fikricha, *“har narsa ko'p bo'lsa, bahosi arzon bo'lur, aql esa ilm va tajriba soyasida qancha ko'paysa, shuncha qimmatbaho bo'lur”,-demish*”. Adib ta'kidlashicha, aql faqat insongagina nasib etgan sifatdir, jahonning ziynati oqil insonlardir. Shuning uchun ham adib kishilarni har bir ishda aql va muhokamaga tayanishga, har bir ishni va tadbirni aql tarozisiga solib, o'z o'zni va mavridi bilan amalga oshirishga chaqiradi. Insonni kamolotga yetkazishda bosh omil bo'lgan aql ilm va tajriba tufayli rivojlanadi. Ilm olish riyoziyat chekishni, sa'y-g'ayratni talab etadi. Avloniyning obrazli ifodasiga ko'ra, *“ilm bamisoli bodomning ichidagi mag'iz. Uni qo'lga kiritish uchun mag'zini po'chog'idan ajratib olish kerak. Ilm inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilatdur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkur qilur. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabi dur”*.

Adib ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u yoshlarni ilm sirlarini o'rganishga, hodisalar mohiyatini anglashga chaqiradi. U ayniqsa, kitob mutolaa qilishning foydasi katta ekanligini, kitobda hikmat ko'pligini, dunyoda kitobdan yaxshi do'st yo'qligini aytib o'tadi.

Abdulla Avloniy ilmning amaliy ahamiyati haqida so'z borganda quyidagilarni ta'kidlaydi: *“Ilmning foydasi u qadar ko'pdurki, ta'rif qilg'on bila ado qilmak mumkin emasdur. Bizlarni jaholat qorong'ulig'idan qutqarur. Madaniyat, insoniyat, ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzug' ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va adab sohibi qilur...”*. Uning fikricha, har bir kishi, biror ilm, kasb-hunarni egallar ekan, uni hayotda qo'llay olishi lozim, ana shundagina ilm-hunarning jamiyatga foydasi tegishi mumkin. U o'z ilmini amalda qo'llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar deb ataydi. Adibning ilmi amalda qo'llash haqidagi fikri hozirgi davrda ham o'z mohiyatini yo'qotmagan.

Avloniy muomala madaniyatiga, so'zlashuv odobiga ham alohida e'tibor beradi. U so'zning inson qadr-qimmatini belgilashdagi ahamiyatini ta'kidlab, so'zning ma'nosiga alohida diqqat qiladi, hamda: *“So'z insonning daraja va kamolini, ilm va fazlini o'lchab ko'rsatadurgan tarozusidir. Aql sohiblari kishining dilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilurlar”*, -deydi.

Adib yoshlarni har bir so'zni o'ylab, o'z o'rnida, me'yorida qo'llashga, nutqning go'zal va ma'noli bo'lishiga erishishga, kerak bo'lganda, so'zlashdan o'zini tiyishga da'vat etadi. Ayni chog'da, adib boshqalarning so'zini ham diqqat bilan tinglashni, ularning nutqidan ibrat olishni tavsiya qiladi: *“Agar so'z aql va hikmatga muvofiq bo'lub, o'ziga yoki eshituvchiga bir foyda chiqaradurgan bo'lmasa, asalari orasida g'ung'ullab yurgan qovoqari kabi quruq g'o'ng'ullamoq faqat bosh og'rig'idan boshqa bir narsa emasdur. Boshimizga keladurgan qattig' kulfatlarning ko'pi yumshoq tilimizdan keladur. Shuning uchun: “Ko'p o'yla, oz so'yla”,- demishlar. Yana aytiladiki: “Tillarning eng yaxshisi so'zga usta til, so'zlarning eng yaxshisi bilub, oxirini o'ylab so'ylangan so'zdur”,- demishlar.*

So'ylasang so'yla yaxshi so'zlardan,

Yo'qsa jim turmoqing erur yaxshi.

O'ylasang yaxshi fikrlar, o'yla,

Yo'qsa gung bo'lmoqing erur yaxshi.

Ishlasang ishla yaxshi ishlarni,

Yo'qsa bekorlig'ing erur yaxshi.

Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlarida yana axloq masalasi asosiy o'rinda turadi. U axloqiy tarbiyaning insoniyat hayotidagi buyuk rolga keng to'xtaladi va bolalarni yoshlik chog'idan boshlab tarbiyalash zarur deb uqtiradi. Adibning ta'kidlashicha, tarbiya o'z vaqtida berilmasa, bolada dunyoqarash shakllangach, unga tarbiya ta'sir etmaydi:

*Agar bir qushning yosh bolasin olib,
Bo'lur tarbiyat birla yo'lg'a solib,
Onasin olib asrag'on birla rom,
Qilmas, kishi sa'y qilsa mudom.
Kerak tarbiyat yoshlikdan demak,
Ulug' bo'lsa lozim kelur g'am yemak,
Egur bemashaqqat kishi navdani,
To'g'unchi egur kuydirib kavdani.*

Abdulla Avloniyning fikricha, bolada axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit nuhim ahamiyat kasb etadi. Haqiqiy insoniy axloqni o'zida barqaror qilgan kishilar yoshlarning mehr-shafqatli, oqibatli, sofko'ngil va odobli bo'lib tarbiyalanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadilar.

Abdulla Avloniyning fikricha, yoshlar faqat ilm-hunar egallash bilan chegaralanib qolmasdan, hayotda odamlar bilan muloqotda, o'zaro muomalada axloq me'yorlariga rioya qilishlari kerak. Inson hamma vaqt boshqalarga yaxshilik qilish, jamiyat va xalq manfaati yo'lida xizmat qilish orzusida yashashi lozim. Agar kishi bu dunyoda yaxshi nomim qolsin desa, doimo xayrli ishlar bilan shug'ullanishi, kishilarga ozor bermasligi, yomon ishlardan o'zini saqlashi, yaxshi odamlardan o'rnak olishi lozim. Adib yaxshilikni madh qilar ekan, yomonlikni kishining eng katta nuqsoni, odamni to'g'ri yo'ldan adashtiruvchi illat deb hisoblaydi.

Avloniy kamtarlikni insoniylikning bir nishonasi deb biladi, yoshlarni hayotda kamtar bo'lishga, kibr-havoga berilmaslikka undaydi: *"Manmanlik, takabburlik kishini xor, xalq orasida be'tibor qilur, har qancha ilm va davlat sohibi bo'lsa ham, bir pulcha qadr -qimmat bo'lmas,-deydi adib.*

Xulosa qilib aytganda, ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniy ta'lim-tarbiyaning barcha muhim jabhalari haqida keng mushohada yuritadi. Uning bu boradagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanki, shu jihatdan uning boy adabiy pedagogik merosi milliy pedagogika taraqqiyotida qimmatbaho manba bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek, ajdodlarimizning buyuk adabiy meroslari yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orishimiz kerak. Buning uchun

olim va mutaxassislarimiz, hurmatli ulamolarimiz bu ma'naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda va tushunarli, jozibali shakllarda yetkazib berishlari zarur².

Zero, Abdulla Avloniy aytganlaridek: "Tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyevning Sh.M. O'qituvchilar va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil, 30-sentabr.
2. Mirziyoyev Sh. M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Farmoyishi. 2020-yil, 18-oktabr.
3. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqi. 2020, 30-sentabr.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. –Toshkent: "O'qituvchi", 1992.-160-b.
5. Xo'jayeva D. Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya xususidagi qarashlari//Til va adabiyot ta'limi, 2003, 3-son.-B.71.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqidan.30.09.2020.